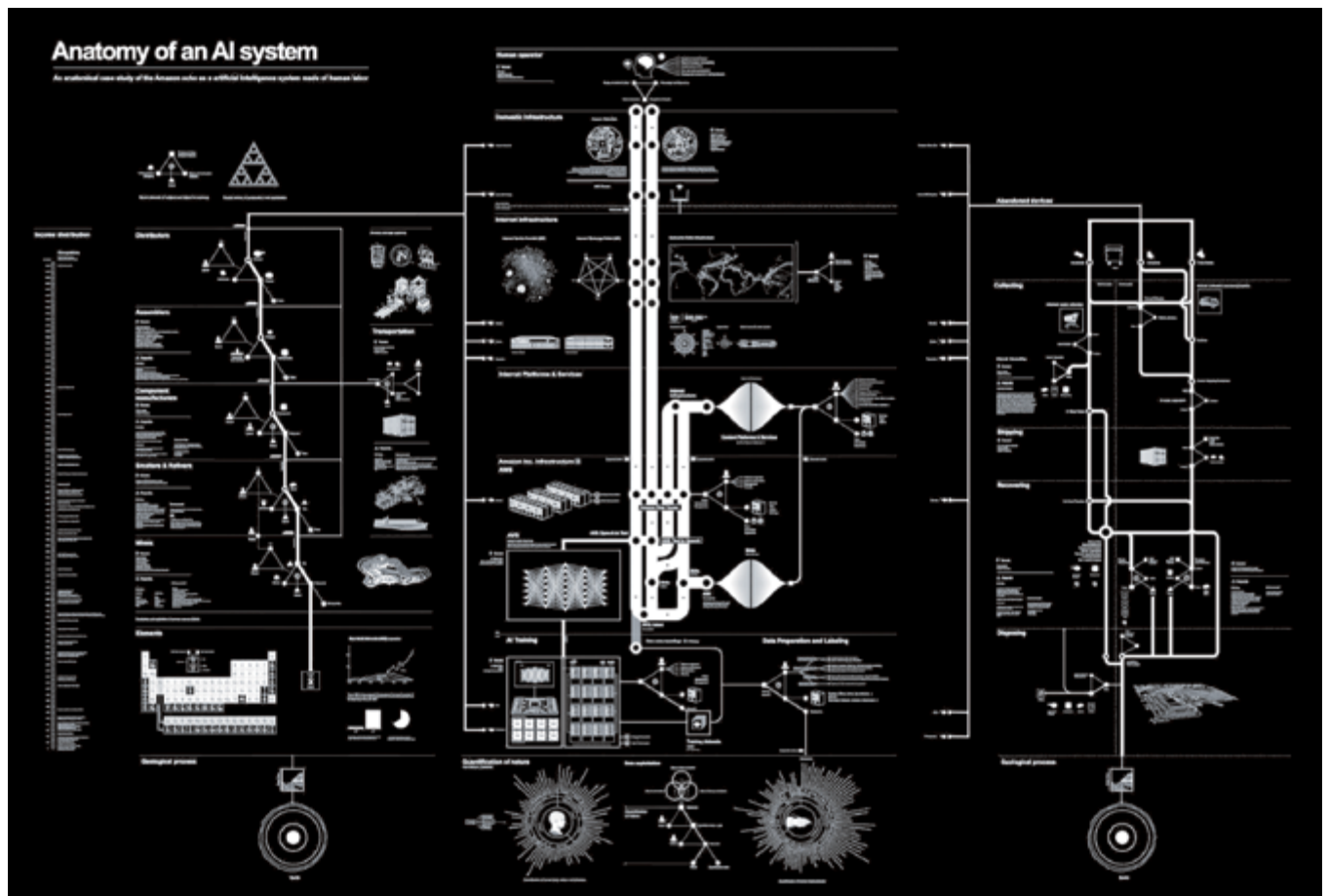

Artikel

Werk aan de winkel

De culturele status van AI

Kate Crawford en Vladan Joler,
Anatomy of an AI System, 2018, poster,
 240 × 360 cm.
 © Victoria & Albert Museum, Londen

Sarah Haaij

Kunst, cultuur en AI raken elkaar op eindeloos veel fronten. Doembeelden ontnemen ons echter vaak het zicht op wat AI kan betekenen. Het is vooral zaak zeggenschap te houden. Internetpionier en Waag Futurelab-directeur Marleen Stikker en Beeld & Geluid-directeur Eppo van Nispen tot Sevenaer dagen ons uit met een bredere blik te kijken. Want kunstmatige intelligentie, dat zijn we zelf.

Vorig jaar verkocht veilinghuis Sotheby's voor het eerst een kunstwerk gemaakt door een mensachtige robot. Dit portret van computerpionier Alan Turing bracht meer dan een miljoen euro op. In datzelfde jaar verloor stemacteur Diederik Ebbinge zijn voice-overwerk voor de Aldi aan een computer en werd met hulp van AI een video gemaakt van de man die gezocht werd voor de kunstroof van Roemeense historische objecten uit het Drents Museum.

Hoe de waarde van AI voor de kunst- en cultuursector te wegen? Is AI een bedreiging of een kans? Het einde van creativiteit of het begin van een nieuwe beweging? Of luistert deze tegenstelling, zoals die vaak in het maatschappelijk debat wordt gepresenteerd, te nauw? Pioniers op dit vlak zijn Eppo van Nispen tot Sevenaer, directeur van Beeld & Geluid en Marleen Stikker, directeur van Waag Futurelab, onderzoeksinstituut voor technologie en maatschappij. Van Nispen tot Sevenaer is lid van de strategische adviesraad (STAR) van de AI Coalitie voor Nederland (AIC4NL).

AI-modellen

Stikker ontvangt *Boekman* in de atriumzaal van de Waag in Amsterdam. Geheel in pas met het historisch erfgoed van dit gebouw hangt daar een afbeelding van Rembrandts *De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp*.

Meer onverwacht is het werk ernaast, getiteld *The anatomy of an AI system* van Vladan Joler en Kate Crawford. Dat werk laat ook een ontleding zien, niet van een menselijk lichaam maar van Artificiële Intelligentie, inclusief de menselijke en planetaire kosten van AI-modellen. Afgebeeld is het schematische productieproces van Alexa, een AI-spraak-assistent. U kent het wel: 'Doe het licht uit Alexa', 'Bel Hans!'. Het werk laat zien welke arbeid, productieprocessen, grondstoffen, data, verbindingen en bergen elektronisch afval schuilgaan achter die ogenschijnlijk onschuldige verzoekjes.

Stikker: 'Wat ik interessant vind is dat dit werk feitelijk toont wat een AI-model is. Het gaat alle stappen langs die een AI-model ook aflegt: het productieproces, de opdrachten die het krijgt en uitvoert. Inclusief alle consequenties, zoals de machtsstructuren die het creëert en de ecologische voetafdruk die het kost.' Bovendien wijst het kunstwerk de toeschouwer op iets fundamenteels, aldus Stikker: 'Het laat zien dat wij mensen zelf de wereld coderen. Wij categoriseren al onze ervaringen, gedachtes en waarnemingen en vertalen die in data en code. We modelleren de wereld en AI geeft ons dat terug. Ik vind het heel belangrijk dat we begrijpen dat het een reductie is van de werkelijkheid, niet de werkelijkheid. We moeten een onderscheid →

Clarote & AI4Media, *AI Mural*, via: betterimagesofai.org; creativecommons.org/licenses/by/4.0/

blijven maken tussen de synthetische wereld en onze fysieke, beleefde wereld.' Het zijn mensen die de artificiële wereld creëren, wil de Waag-directeur maar zeggen. En daarmee zijn het ook mensen – en niet computers of machines – die bepalen wat technologie, AI in dit geval, wel of niet kan zijn.

Ook het gesprek met Van Nispen tot Sevenaer begint met een verwijzing naar een klassieker. 'Veel mensen denken dat AI iets nieuws is', steekt hij op zijn enthousiasmerende wijze van wal. Maar in de kunsten, zo betoogt hij, is kunstmatige intelligentie al heel lang aanwezig. 'Kijk naar de Griekse mythen, daar vind je Talos, de ijzeren reus die Kreta bewaakte. De eerste robot uit de geschiedenis. Kunstmatige intelligentie gaat eigenlijk over iets wat als een mens lijkt, maar dat niet werkelijk is.' Talloze voorbeelden heeft hij, van Pygmalion,

de beeldhouwer die zijn ideale vrouw van marmer creëerde en tot leven liet wekken, tot Mary Shelley's monster van Frankenstein. 'Prachtig toch?!'

Tegelijkertijd komt veel technologie voort uit de kunsten, liggen kunst en cultuur aan de basis van nieuwe technologieën. 'Dat zit al in de naam. Het is *artificial* intelligence en *kunst*-matige intelligentie en niet techmatige intelligentie.' Met instemming constateert Van Nispen tot Sevenaer dat er meer ruimte komt om die wisselwerking tussen cultuur en AI in het maatschappelijk debat te bespreken. Tot nu toe bleef het wat beperkt tot 'leuke technische tools of grappige plaatjes'. 'Google maar eens het woord AI', zegt hij. 'Wat krijg je? Alleen maar plaatjes van witte robots. Nou, dat is toch zo achterhaald. AI is zoveel meer, dáár moeten we het over hebben.'

Dataroof

Kunst voedt AI, maar andersom produceert AI ook steeds meer kunst. Van muziek waar de artiesten zelf niet aan te pas zijn gekomen, zoals *Heart on my sleeve*, een door AI gegenereerd nummer met de ‘gekloonde’ stemmen van popsterren Drake en The Weeknd; tot een ‘historische’ foto van twee vrouwen die een fotowedstrijd won maar door een tool werd gemaakt (fotograaf Boris Eldagsen). Het genereren van afbeeldingen, zoals Eldagsen deed, met programma’s die tekstopdrachten omzetten in beeld, is mateloos populair. Af en toe ontstaat daar best goed beeld uit, meent Stikker. Maar het blijft vaak toch een soort ‘geavanceerde Photoshop’ zegt ze gekscherend. Zij die zich minder hebben vervaardigd in het prompts komen vaak met clichébeelden op de proppen.

‘Generatieve AI put steeds uit hetzelfde’, zegt Van Nispen tot Sevenaer daarover. ‘Het herhaalt zichzelf. Dus als je er troep instopt komt er troep uit.’ Fantasieloze clichéplaatjes inderdaad, of meer fundamenteel: niet-inclusief en zelfs discriminerend beeld. Zo bleek dat het verschillende AI-programma’s niet lukt om een plaatje van een bi-cultureel koppel te genereren. Het initiatief, *Better Images of AI*, wil daarom de beeldtaal rondom AI verbeteren, en meer realistisch en inclusief maken. Opvallend, vertelt de directeur, dat juist de populariteit

‘De gestolen eigendomsrechten waar al die programma’s mee zijn getraind, ik noem het de grootste cultuurroof in de geschiedenis’

van generatieve AI, ‘toch een klein hoekje van kunstmatige intelligentie’, heeft gezorgd voor een doorbraak in het algemene denken over AI. ‘Door de aandacht kunnen we nu het ethische debat gaan voeren, over wat AI is en hoe we ermee omgaan. Daar moeten echt afspraken over gemaakt.’

Over de eigendomsrechten bijvoorbeeld, waarover inmiddels talloze rechtszaken lopen. Generatieve AI-programma’s draaien op miljarden afbeeldingen en teksten, werk van makers, waarvoor geen toestemming is gegeven. Zo werd het nummer *Heart on my sleeve* snel van de streamingsdiensten gehaald toen bleek dat de artiesten zelf niet betrokken waren. ‘Schending van het auteursrecht’, zei de platenstudio. ‘Ik noem het de grootste cultuurroof in de geschiedenis van de mensheid’, zegt Stikker. ‘Het zijn gestolen eigendomsrechten waar al die programma’s mee zijn getraind.’ En het zijn de grote techbedrijven, zoals Meta en Google, die data onbehouden opzuigen. ‘Juist cultuurinstellingen moeten daar alert op zijn: overal waar ik kom, bij bibliotheken, uitgeverijen en musea, zeg ik dan ook: geef je spullen niet zomaar weg aan die techbedrijven! We moeten als samenleving en individuele makers zeggenschap houden over onze taal, onze cultuur. Dat is de hoogste prioriteit.’

Toekomstkunst

Op dat onstuimige kruispunt van kunst en AI gebeuren ook dingen waar het hart van beide tech-experts sneller van gaat kloppen. Stikker verhaalt over een interactieve installatie met een komkommerplant waarboven bewegende draadjes met gekleurde balletjes hangen. ‘Het is een spel tussen een levende plant en die balletjes, een AI die reageert op de groei en andersom.’ Spannend noemt ze dit soort werk, waarbij lerende systemen worden ingezet in kunst. Van Nispen tot Sevenaer noemt een AI-voorstelling van het Nationaal Ballet, waarbij dansers en computer samen met het publiek onderzochten of AI een balletchoreografie kan genereren. ‘Je kunt veel meer grensverleggend werken.’

Bovendien kan de sector veel aan AI-toepassingen hebben. Het herkennen van patronen, iets dat AI heel goed kan, komt van pas bij de archiveringstaken van Beeld &

Geluid. Daar wordt nu hard gewerkt om met AI de collecties en archieven toegankelijk te maken, ook voor het brede publiek. ‘Je kan ook gericht historisch onderzoek doen’, zegt Van Nispen tot Sevenaer. ‘Je kunt bijvoorbeeld portretten laten maken op basis van hoe dat in een bepaalde tijd werd gedaan. We komen zoveel dichterbij de geschiedenis.’

Maar hoe zit het met dat sombere toekomstbeeld dat weleens wordt geschetst, waarin AI de kunst en cultuur overneemt? Een wereld waarin algoritmen, op zoek naar de ‘gemiddelde cultuursmaak’ alles platslaan; zo uitmiddelen dat er niets anders overblijft dan culturele eenheidsworst. Zonder creatieve, verrassende randjes. ‘Nou, daar geloof ik niks van’, antwoordt Van Nispen tot Sevenaer stellig. Dat uitgerekend de creatieve wereld alles kapot zal laten maken door AI, noemt hij een treurige gedachte. De cultuursector is voor hem juist de plek om ontwikkelingen als deze aan te kaarten en daar is hij optimistisch over. ‘De kunst is daar altijd goed in geweest: om dingen te laten zien en horen waar je het niet mee eens bent op een manier die mensen raakt.’

AI voor iedereen

Over AI wordt veel onzin verkondigd, meent Stikker. Over hoe toekomstige kunstmatige intelligentie bewustzijn zal hebben, mensen kan gaan besturen en controleren, ‘dat soort gekkigheid’. Het zijn deze doembeelden die ons het zicht ontnemen op wat AI op dit moment wél is en door wie dat wordt bepaald: ‘AI is niet iets zelfstandigs, het heeft geen motieven van zichzelf. Het zijn de eigenaren van AI, de bedrijven, de investeerders: die hebben motieven.’ Die willen winst en macht. ‘Dus *die* moeten we in de gaten houden.’

Stikker droomt van een digitale wereld die niet langer in handen is van tech-bro's en Silicon Valley-kapitalisten. Het toekomstbeeld is dan geen dystopie maar een publiekelijk, digitaal domein, waarin data en content niet als handelswaar worden gezien maar als iets van ons allemaal. Waar gegevens niet zomaar geroofd kunnen worden en waar kwaliteit

kan worden geleverd. ‘Een digitale publieke gemeenschap – een *commons* – waar we sámen bepalen wat er gebeurt.’ Bij Waag en andere organisaties bouwen ze gestaag aan die wereld. Een voorbeeld van een publieke AI-tool is een Nederlandse versie van het bekende ChatGPT, GPTNL, een eerlijk taalmodel, zonder gestolen data, waar de auteursrechthebbenden ook vergoed worden voor hun werk.

Ook Van Nispen tot Sevenaer pleit voor een inclusieve benadering. ‘AI moet staan voor All Inclusive’, zegt hij. ‘Maar op dit moment heeft AI de neiging exclusief te zijn. Als jij het geld hebt om een geavanceerd systeem te kopen, krijg je betere analyses, betere adviezen – zelfs over je gezondheid. Dat versterkt de ongelijkheid, daar moeten we iets aan doen. Deze technologie moet voor iedereen toegankelijk zijn.’

Op dat vlak verwacht Stikker meer van de culturele sector zelf. Digitalisering is volgens haar geen abstract proces van enen en nullen. Het is een maatschappelijk en cultureel proces dat ook de cultuursector mede vorm kan geven. ‘Juist kunstenaars, cultuurmakers en bestuurders in de culturele sector moeten aan het roer staan’, zegt zij.

Dat betekent werk aan de winkel. Willen we als maatschappij zoekmachines, sociale media en AI-tools in eigen hand houden, zal er gebouwd moeten worden en anders gedacht. ‘We moeten AI niet alleen als technologie zien maar ook als cultuurgoed. Code, algoritmes, databases – dat zijn culturele uitingen. Ook mensen die programmeren, zijn *cultural workers*. En als we dat zo gaan zien, dan lopen we als sector niet langer achter de ontwikkelingen aan maar geven we er zelf vorm aan.’ •

Sarah Haaij is journalist. Zij schrijft over sociale rechtvaardigheid en het zoet en zuur van een globaliserende wereld